

KÖYÜN RESMÎ ÖNDERLERİNİN ETKİNLİĞİNİ BELİRLEYEN SOSYO - EKONOMİK ETKENLER*

Prof. Dr. İlder TURAN (**)

1924 yılında kabul edilen 442 sayılı Köy Kanunu, Köy Muhtarını köyün resmî önderi olarak kabul etmiştir. Kanunda muhtar köyün önderidir diye bir ifade yer almamakla birlikte, muhtarın görevleri uzun uzun tanımlanmakta, kendisinden beklenen görevler birarada düşünüldüğü zaman, muhtarın belirli resmî görevleri yerine getirmekten öteye, köyün kalkınması için girişilecek çabalarda, Köy İhtiyar Heyetini de harekete geçirerek başı çekmesinin beklendiği anlaşılmaktadır. Kanunun 14. maddesi yapılması köylünün isteğine bağlı otuz iki tür faaliyet sıralamaktadır. Köyde güreş, cirit talimleri yaptırmaktan, köy namına iyi cinsten boğa, aygır, teke, koç satın almaktan başlayıp köyde elektrik tesisatı vücuda getirmeğe kadar uzanan çabaların gerçekleştirilmesi köyün resmî önderinin girişimine bırakılmıştır.

Aynı kanununun 23. maddesi «Köyün imamı ve muallimi veya başmuallimi, ihtiyar meclisinin her zaman azasıdır», diyerek, bu iki kişinin de resmî önder kadrosu içinde yer almasını öngörmektedir.

Köy kalkınmasını amaçlayan demeçlerde, geliştirilen kalkınma projelerinde de, muhtar - öğretmen - imam üçlüsüne, köyün önderleri olarak atıfta bulunulduğu görülmektedir.

(*) Bu yazı, büyük ölçüde, *Villages, Village Organizations and the Government in Rural Development* adlı İngilizce yazılmış monografimizin bazı bölümlerinin çevrilerek derlenmesinden oluşmaktadır. (Iowa City, Iowa: Comparative Legislative Research Center, Occasional Paper No: 20, 1981). Monografin dayandığı maddi olanağının en büyük kısmı Iowa Üniversitesi, Karşılaştırmalı Parlamento Araştırmalar Merkezi tarafından sağlanmıştır.

(**) Prof. Dr. İlder Turan İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesidir.

Bu yazımızda, resmî önder sıfatı taşıyan muhtar, öğretmen, imam ve ihtiyar heyeti üyelerinin, sosyolojik anlamda da önder olup olmadıklarını belirleyen değişkenler kısaca incelenecektir¹. Yapacağımız değerlendirme, 1978-1980 yılları arasında yürüttüğümüz, köylerde küçük çaplı kalkınma projelerinin başarısını etkileyen siyasal etkenlerin belirlenmesine ilişkin araştırma projesi sırasında yaptığımız gözlemlere dayanacaktır. Araştırma çerçevesinde, Türkiye'nin altı coğrafi bölgesinde toplam on iki köyde resmî önderler, köylüler, ilçe ve il düzeyinde köye hizmet götüren ya da köyle ilgili görevleri bulunan devlet kurumlarının görevlileri ile görüşmeler yapılmıştır. Ancak, bilgi kaynağı oluşturan bu bireylerin, ülkedeki tüm benzerlerini temsil kabiliyetini haiz bir örnek oluşturmaları düşünülemeyeceğinden, toplanan verilerin rakamsal olarak sunulması yoluna gidilmemiş, gözlemlerin sunulmasıyla yetinilmiştir.

KÖYDE ÖNDERLER

Köyün sosyal sisteminde bireyin yeri yaş, cinsiyet, soy, aile, eğitim düzeyi, servet, uzmanlık ya da meslek, bazı durumlarda dinî bilgi ve kişisel dindarlık, ahlâk, namus ve köy dışındaki dünya ile ilişkili olmak gibi ögeler tarafından belirlenmektedir².

Resmî önderler, köydeki toplumsal katmanlaşmanın yalnız bir kesimini yansıtmaktadır. Bu kişilerin incelenmesi bize her zaman köyde karar oluşturma ve uygulama sürecini kimin etkilediğini, topluca eylemin itici gücünü kimlerin oluşturduğunu, köylüye kimin danışmanlık yaptığını göstermemektedir.

a. Muhtar :

İncelediği köylerde muhtarın işlevini tanımlarken Stirling ondan, «devletle olan her türlü işte temsilci, sorumlu kişi ve haberci», diye söz etmiştir³. Bu işlev köyden devlete, devletten köye çift yönlü olarak ifa edilmekte, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu çerçevede muh-

1) Sosyolojik anlamda önder denilince, köylünün güven duyduğu, danıştığı, köylüyü bir amaç etrafında harekete geçirebilecek, iş yapma ve inandırma becerisi yüksek kişiler anlaşılmaktadır.

2) Paul Stirling; *Turkish Village*, Weidenfeld and Nicholson, Londra 1965, s. 290-293.

3) *ibid.*

tarlar bir devlet memurunu andırmaktadır. Son yıllarda muhtarlara maaş bağlanması, memura benzer görünümünü daha da güçlendirmiştir. Salt yapmakla yükümlü olduğu resmî görevler esas alınır, muhtarı, sosyolojik anlamda bir önderden çok, köyün ve devletin işlerini yürüten bir memur olarak görmek daha yerinde olacaktır. Muhtarın, aynı zamanda bir önder olup olmadığını başka etkenler belirlemektedir.

Kıray, «seçiminden önce ve sonra durumu ne olursa olsun, görevde bulunduğu sürece muhtarın, köyü denetleyen güçlerin birbiriyle temas kurduğu bir konumda bulunduğu muhakkaktır», demektedir⁴. Toprak mülkiyetinin, servetin ve dolayısıyla toplumsal nüfuzun az elde toplandığı köylerde (Araştırmamızda incelediğimiz Van 2, Urfa 1 ve Urfa 2 köyleri bu nitelikleri haiz köylerdi), ya muhtarın kendisi gücü elinde tutan bir kişi olmakta ya da köydeki güçlülerin temsilciliğini üstlenmektedir. Bu gibi durumlarda, resmî görevleri dışında muhtarın bir topluluk önderi olduğunu söylemek kolay değildir. Temsil ettiği güçlerin, çıkarlarıyla, köy topluluğunun ortak çıkarları arasında uyumsuzluklar, hatta çatışmalar bulunması tipiktir. Örneğin Urfa 2 köyünde muhtar, köyün sahibidir. Kendi olanaklarıyla artezyen açtırmıştır. Üstünlüğünü pekiştirmiştir. Köylünün su istemesine ilgisizdir. Herkesin suya kavuşması kendi gücünü zayıflatacak bir olaydır. Aydın 2 gibi büyük toprak sahiplerinin köyde oturmadığı bir durumda da, muhtarın işlevi çoğu zaman devletle ilgili işleri yürütmekle sınırlı gözükmektedir.

Aydın 1, Eskişehir 1, İçel 1, İçel 2 ve Van 1 gibi kaynakların daha eşitçe dağıldığı köylerde muhtar belirli bir egemen grubun temsilcisi değildir. Köylüler muhtara sadece devletle ilgili sıradan işler için değil, köyün gelişmesine ya da kalkınmasına ilişkin isteklerle de gelmektedir. Bu istekler yoğunsa, muhtar topluluğu belirli bir amaç çevresinde harekete geçirmek için oydaşım oluşturmağa çalışmaktadır. Kısaca, muhtarın sosyolojik anlamda önderliğinin bir belirleyicisi, köyün sosyo-ekonomik yapısıdır.

Muhtarın bir önder olarak görülüp görülmeyeceği, köylünün kendisinden ne gibi hizmetler bekleyeceği, onun kişisel yetenekleri ve olanakları tarafından da belirlenmektedir. Bu gözlem bizi köyde muhtar olması düşünülebilecek kişilerin azlığı ya da çokluğuna eğilmeğe yöneltmektedir:

4) Mübeccel Kıray; «Social Change in Çukurova: A Comparison of Four Villages», Peter Benedict ve diğerleri, derl., *Turkey: Geographical and Social Perspectives*, E. J. Brill, Leiden 1974, s. 47.

İlkin, görevin bir temsil boyutu vardır. Muhtarın evinde konuk kabul edebilecek, ağırlayabilecek varlıkta olması gerekmektedir. Uygulamada, bu gerçek, bir köyde kaynak dağılımı ne kadar bozuksa, muhtar olması sözkonusu kişi sayısının o kadar az olduğu anlamına gelmektedir.

İkinci olarak, muhtarın okur-yazar olması ve yetkililere meram anlatabilecek konuşma becerisine sahip olması gerekmektedir. Örneğin Van 2, Urfa 1 ve Urfa 2 köylerinde çok sayıda fakir, okur-yazar olmayan ve yeterince Türkçe bilmeyen köylü bulunmaktadır. Bu köylü, dış dünya ile ilişkilerinde, köyün gelişmesinden fazla yarar beklemeyen az sayıda kişiye bağımlı durumdadır.

Kaynak dağılımının daha eşitçe olduğu köylerde, muhtar olması düşünülebilecek kişi sayısı artmakla birlikte, çoğu köylü göreve bir angarya olarak bakmaktadır. Bu tür köylerin ortamında, muhtarlık görevi bireye fazla güç ve itibar sağlamamakta, buna karşılık vakit ve para harcamasını gerektirmektedir. Bu nedenle, muhtar olmak istemi pek yoğun değildir.

Muhtardan ne gibi görevler beklendiği, doğal olarak, duruma göre değişmektedir. Köyün devletle olan olağan ilişkilerini yürütmekten sorumlu olduğu konusunda ortak bir anlayış vardır. Bunun ötesinde, yol, su, elektrik, okul gibi herkesin üzerinde anlaştığı bir sorun varsa, o konuda girişimin başını çekmesi beklenmektedir. Eğer muhtar seçim kampanyası sırasında, belirli işleri yapacağına, projeleri gerçekleştireceğine söz vermişse, sözüne uygun davranması da istenmektedir.

Muhtara yönelik beklentiler, diğer iki öge tarafından da etkilenmektedir. Örneğin, köyde dış dünya ile ilişkileri güçlü olan kimseler varsa, bazı istekler muhtara değil, bu kişiye yönelebilmektedir. Eskişehir 1 köylüsü, köyün yanından geçen karayolunun asfaltlanmasını istemektedir. Yol stabilize edilmiştir ve her mevsimde açıktır, fakat özellikle yazın çok tozludur. Köylü, yolun asfaltlanmasına ilişkin kararın ilçe, hatta il düzeyinde alınamayacağını, bu işin Ankara'da, Karayolları Genel Müdürlüğü düzeyinde çözülmesi gerektiğini bilmektedir. Dolayısıyla, bu konuda muhtardan bir çaba beklememekte, araştırma yaptığımız tarihte iktidarda bulunan büyük bir partiyle yakın ilişkisi olan T'yi sıkıştırmakta, bu konuda önderliği ondan istemektedir.

Muhtardan beklenenleri belirleyen ikinci husus, köy tüzel kişiliğinin sahip olduğu olanaklarla ilgilidir. Köyün, köye ait mallardan ya da

benzeri kaynaklardan bir geliri varsa, hem köylü bir miktar masraf gerektirecek istekleri muhtara aktarmaktan kaçınmamakta, hem de muhtar bu isteklere karşı daha olumlu davranmakta, yani önderlik yapmayı kabullenmektedir. Sözü edilen türden olanaklar yoksa, muhtardan beklenenler de, haliyle, daha mütevazı olmaktadır. Örneğin Aydın 1 Köyünün, köyün ortak mallarından kaynaklanan azımsanmayacak bir geliri bulunmaktadır. Köylü, köyde bir sinema ve düğün salonu yapılmasını istemektedir. Köylünün kişisel fedakârlığını gerektirmeyeceği anlaşılan bu istekte önderlik muhtara düşmektedir.

Başlangıçta belirttiğimiz gibi, muhtar dışındaki resmî önderler imam, öğretmen ve ihtiyar heyetinin diğer üyelerinden oluşmaktadır. Ancak, bu kişilerin sosyolojik anlamda önder oldukları açık değildir. Şimdi sırasıyla, bu resmî önderlerin durumlarını inceleyelim.

b. Köy İmamı :

Köylerde üç türlü imam bulunmaktadır. Bazı köylerde kadrolu diye bilinen ve devlet tarafından atanmış bir imam vardır. Kadrolu imamı bulunmayan fakat iktisadî refah düzeyi elverişli olan köyler, nakdî ya da aynî ödemede bulunarak sürekli bir imam tutmaktadırlar. Her köylüden kendi olanaklarına uygun bir katkı alınmaktadır. Son olarak, bazı köyler salt Ramazan ayı için geçici bir imam tutmaktadırlar.

Kolayca anlaşılabilir nedenlerle geçici imamlık yapan kişilerin önder olarak görülmesi olanaksızdır. Köylü tarafından tutulmuş fakat sürekli görev yapan imamın da bir önder olarak şansı fazla gözükmemektedir, görevde kalması köylünün cömertliğine bağlıdır. Kaynakların az elde toplandığı köylerde imam, gelirini borçlu olduğu egemen güçlerin yanında yer almakta ve bu güçlerin topluluğu denetlemesini meşrulaştırma işlevini üstlenmektedir. Kaynakların daha eşitçe dağıldığı ortamlarda ise imam genellikle köyün işlerine karışmayan, namaz kıldırın, dinî konularda köylüye öğüt ve bilgi veren bir kişi durumundadır. Her halükârda, dünyaya ilişkin sorunlarda görev üstlenebilecek bir önder olarak görülmemektedir.

Kadrolu imamın köy toplumundaki rolü, köylünün kendi olanaklarıyla tuttuğu sürekli görev yapan imamdan pek farklı değildir. Kadrolu imam, çoğu durumda köyün yerlisi olmayıp, bir süre sonra başka bir yere atanacak bir memurdur. Köyün ortalama eğilim ve düşünceleriyle uyumsuzluk gösterirse, köylü kendisine fazla değer vermemekte, hatta

köyden alınması için yetkililer katında girişimde bulunmaktadır. Örneğin, Eskişehir 1 köyünün kadrolu imamı, M.S.P. yanlısı bir kişiydi. Çoğunluğu A.P. yanlısı olan köylü, namaz dışında imamla görüşmek dahi istemiyor, bir an önce ondan kurtulmayı istiyordu. İçel 2 köyündeki imam ise, dinî işlerden çok meyva ticaretiyle uğraştığından köylü tarafından sayılmıyordu.

Genellikle, imamın din konuları dışında kültürü, görgüsü, köydışı dünyaya ilişkin bilgisi, köylününkinden pek farklı değildir. Dolayısıyla, din dışı konularda kendisine danışılmamaktadır.

Edindiğimiz izlenim, giderek ulusal ekonomiyle bütünleşmeğe yönelen, kendi içinde farklılaşmaların yoğunlaştığı, ilişkilerin karmaşıklığı köy ortamında cami, köyün birliğini, dayanışmasını simgeleyen tek kuruma dönüşmektedir. Bunun sonucu olarak, imamın da köyün ahengine, huzuruna katkıda bulunması beklenmektedir. Toplumda kişilerin yerlerini ve ilişkilerini değiştiren, kazananlar - kaybedenler ve dolayısıyla çatışmalar yaratan kalkınma çabalarında önderlik, imamın işi olarak görülmemektedir.

c. Öğretmen :

İnceleyeceğimiz üçüncü resmî önder olan öğretmenin eğitim düzeyi köy ortalamasının üzerinde olduğu için, yazışma gerektiren konularda köylü kendisine başvurmaktadır. Ancak, öğretmenin köy kalkınmasında önderlik üstlenmesini güçleştiren önemli engeller vardır.

Öğretmen de, imam gibi, çoğu zaman köyün yabancısı olup, geçici bir süre için köyde oturmaktadır. Yaz tatili gelince okul kapanmakta, öğretmen de ya kendi memleketine ya da tatile gitmektedir.

Öğretmenler çoğu günlük gereksinmelerini köyden karşılamak zorundadırlar. Bu bakımdan, rahatları bir ölçüde köylü ile iyi geçinmeğe bağlıdır. Köyü ilgilendiren sorunlarda düşüncelerini fazla açıklamak, tartışmalı konularda taraf olmak, günlük yaşamlarını güçleştirecek sonuçlar doğurabilmektedir.

Köylüler ve öğretmen arasında, gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği modernleşme stratejisinden kaynaklanan temel bir tutum farkı da bulunmaktadır. Öğretmenler genellikle kendilerini, görevi toplumu modernleştirmek olan kent kökenli bir kültür seçkinleri zümresinin kırdaki uzantısı olarak görmektedirler. Bu-

na bağı olarak, köylüye göre daha üstün kültür değerlerine sahip olduklarını düşünmekte, modernleşmeyi köylünün kendilerinin sahip olduğu değerlerin edinmesi olarak anlamaktadırlar. Köylünün öğretmenin savunduğu değerleri tamamen benimsememesi ve istediklerinden farklı davranması karşısında ise, köy ortamına kolayca yabancılaşabilmekte ve köylülere görevleri gereği katlanmaları zorunlu olan bir cahil kümesi gözüyle bakmağa başlamaktadırlar.

Son yıllarda köylü-öğretmen ilişkisi, bazı öğretmenlerin aşırı ideolojilere yönelmesi dolayısıyla da bir sarsıntı geçirmiştir. Örneğin İçel 2 Köyünde, köylü gençlerin ideolojik kamplara ayrılmasından köyün öğretmenlerini sorumlu tutmaktadır. Aydın 2 ve Eskişehir 1 köylerinde de, öğretmenlerin aşırı siyasallaşmasından yakınılmıştır.

Köylerin kasaba ve ilçelerle ilişkilerinin yoğunlaşması, bazı köylülerin çocuklarını ilkokul ötesi öğretim kurumlarına gönderebilmeleri, öğretmenin köy toplumundaki yeri ve önemini azaltmağa başlamıştır. Özellikle, piyasa ekonomisiyle daha fazla bütünleşmiş köylerde, çoğu köylü, öğretmenlerin pek iyi yetiştirilmemiş ve donatılmamış olduğunu farketmektedir. Eskişehir 1 ve Eskişehir 2 köylerinde, daha varlıklı köylüler, çocuklarını, köy ilkokulunun yeterli olmadığı gerekçesiyle, ilçedeki ilkokullara göndermeği tercih etmektedirler. Benzer düşünce ve davranışlara diğer köylerde de rastlanmaktadır.

Köy öğretmenin resmî doktrinde önder olarak tanınmasına karşın, gözlemlerimiz bunu yeterince desteklememektedir. Yalnız bir köyde eski bir öğretmenin önderliğinden söz edilmiştir. Bu öğretmenin araştırmamız sırasında ilçede Milli Eğitim Müdür Yardımcısı olduğunu öğrendik ve kendisiyle görüşmemiz mümkün oldu. Bu kişi köy kökenlidir ve incelediğimiz köyde on yıl süre ile öğretmenlik yapmıştır. Daha önce köylünün dışardan satın aldığı tütün fidelerini okul bahçesinde yetiştirmeği denemiş, bunu başarınca köylünün güvenini kazanmıştır. Bu güven sayesinde, köylünün okul binasının genişletilmesi ve benzeri konularda desteğini sağlamıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bazı öğretmenlerin bazı nitelikleri dolayısıyla köyde önder konumuna girmeleri mümkündür, ama salt öğretmenlik görevinde bulunmaları dolayısıyla kişilere önder olarak bakmak pek yerinde gözükmemektedir.

d. Köy İhtiyar Heyeti Üyeleri :

Son olarak, Köy İhtiyar Heyeti üyelerinin köyün önderlik yapısındaki yerini ele alacağız. Bilindiği gibi, Heyet üyelerinden biri muhta-

rın yardımcılığını üstlenmekte, muhtar köyde bulunmadığı zaman ona vekâlet etmektedir. Heyet üyeleri köydeki önemli ailelerin temsilcileri, ya da köy birkaç mezradan oluşuyorsa, bu yerleşme birimlerinin temsilcileri olabilmektedir. Kaynakların az elde toplandığı köylerde ise ege-men ailelerin destekçileri bu kurulda yer alabilmektedir. Kaynakların daha eşitçe dağıldığı çoğu köyde ise, üyeler belirgin bir özellik göstermemekte, Heyetin kurulması yasal bir zorunluluk olduğundan, usulen ve nöbet sırası anlayışıyla seçilmiş bulunmaktadırlar. Köy İhtiyar Heyeti'nin bir önderler grubu oluşturmadığına kesin gözüyle bakılabilir. Stirling'in Elbaşı ve Sakaltutan köylerine ilişkin olarak yaptığı değerlendirme, genelleştirmeğe elverişli gözükmemektedir:

«Kimse bu kişilerin seçimiyle ilgilenmediği gibi, faaliyetlerine önem atfetmiyordu. Önemli bir konuda topluluk olarak harekete geçilmesi gerektiği zaman, her hanenin başı ve sülâlelerin ileri gelenleri ya kendiliklerinden ya da yeterince saygınlığı olan bir köylünün girişimiyle toplanıyorlardı»⁵.

SONUÇ :

Köyün resmî önder yapısında yer alan kişilerin sosyolojik anlamda da önder olup olmadıklarını birçok değişken belirlemektedir. Resmî görev, kişinin önder konumunda bulunması için ne gerek ne de yeter koşuldur. Köy kalkınmasını esas alan devlet çabalarında, resmî önderlik tanımıyla yetinmemek, sosyolojik açıdan önderlik konumunda bulunanları saptamak ve onların katılımını sağlamak ihmal edilmemesi gereken bir husustur.

5) Paul Stirling: «A Turkish Village», Theodore Shanin, derl., *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, Middlesex 1971, s. 42-43.